

УДК 316.334.2

О.О. ЗУБЕНКО

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ТА ПРИЧИН НЕОФІЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЖЖЯ)

На матеріалах емпіричного дослідження в Запоріжжі проаналізовано соціальні аспекти неофіційної зайнятості. Зокрема, надано оцінку матеріального становища залежно від форми зайнятості, проаналізовано структуру неформально зайнятих за статтю, віком і освітою. Наведено громадську думку щодо причин неформальної зайнятості.

Ключові слова: сфера зайнятості, неофіційна зайнятість, причини неофіційної зайнятості, структура неформально зайнятих, емпіричне дослідження, соціологічне дослідження.

Будь-які суспільні зміни є суперечливими за своєю природою. Не є винятком у цьому контексті сфера зайнятості, зміни в якій призвели до значного урізноманітнення її форм. Збільшення форм зайнятості породжує одночасно ряд складних суперечливих відносин та процесів, вирішення яких не може бути здійснено без системного наукового опрацювання. Однією з найбільш гострих проблем, що пов'язані зі сферою зайнятості на сьогодні, є неформальна зайнятість, рівень якої в Україні є досить високим. Неформальна зайнятість у сучасній Україні є економічно та соціально зумовленою, адже недосконалість законодавства й економічних важелів регулювання є принциповими перешкодами для ведення ефективного бізнесу підприємцями, створюючи базис для існування неформальної зайнятості як соціального явища.

Мета статті – розглянути проблеми неформальної зайнятості з погляду громадської думки населення Запоріжжя.

Започаткував наукове вивчення неформальної зайнятості англійський антрополог К. Харт [1]. Проблему неформальної зайнятості в контексті неформальної економіки розглядає С. Барсукова [2]. Тіньову діяльність як джерело доходу аналізує український дослідник І. Ангелко [3]. Відомі російські соціологи Т. Заславська та М. Шабанова аналізують сутність неформальної зайнятості як різновид неправових практик та визначають соціальні механізми їх трансформації [4]. З більш широких позицій як форму гнучкої зайнятості розглядає неформальну занятість Е. Варшавська [5].

Серед соціальних аспектів проблеми неофіційної зайнятості можна перелічити такі: нездатність держави вирішити проблему безробіття, недостатня кількість добре оплачуваних робочих місць для молодих фахівців, жінок, фахівців технічного й гуманітарного профілів. У зв'язку з доступністю вищої освіти проблеми з працевлаштуванням людей без вищої освіти загострюються. Соціальна незахищеність неформально зайнятих збільшується через неможливість упокорення цієї форми зайнятості. Наявна необхідність соціального захисту, юридичної та іншої допомоги неформально зайнятим з боку недержавних громадських структур.

Для вивчення проблем, що пов'язані з неформальною зайнятістю, проведено емпіричне дослідження методом опитування громадської думки. Анкетування проведено в Запоріжжі в січні 2013 р. Опитано 500 осіб. Вибірка репрезентативна для дорослого населення міста, квотна за статтю та віком. Похибка вибірки – 5%, що не має суттєвого впливу на достовірність отриманих результатів.

За результатами дослідження виявлено таку структуру форм зайнятості за самооцінкою респондентів (табл. 1).

Таблиця 1

Структура зайнятості населення Запоріжжя, %

Вид зайнятості	%
1. Ніде не працюю	30,9
2. Працюю, офіційно оформлений	44,9
3. Працюю, але офіційно не оформлений	11,0
4. Працюю дома на замовленнях (фрилансер)	2,2
5. Немає постійної роботи. Тимчасово підробляю не вдома	3,6
6. Самозайнятий, працюю на себе	6,6

За результатами дослідження, у структурі зайнятості населення частка людей, що не мають офіційного місця роботи, становить 23,4%. Серед них: працюючі, але офіційно не оформлені (11,0%), тих, хто працюють дома за замовленням, тобто фрилансери (2,2%), самозайняті (6,6%), тих, хто не мають постійної роботи і підробляють поза домом (3,6%). При цьому частка офіційно працевлаштованих – 44,9%. Отримані дані не дуже відрізняються від офіційної статистики. Згідно з даними Головного управління статистики в Запорізькій області, кількість офіційно працевлаштованого населення в 2011 р. становила 46%, а в 2012 р. – 52,4%.

Згідно з офіційною статистикою, відносна кількість безробітних, яка розрахована за методологією МОП за 2012 р., становила 6,7%. Ця цифра відображає лише незначну частку безробітного населення, що офіційно зареєстроване в державному центрі зайнятості. Відповідно до результатів проведеного дослідження, у родинях 28,5% респондентів є неформально зайняті. Таким чином, щоб більш об'єктивно судити про реалії у сфері не-офіційної праці, слід уточнювати дані офіційної статистики результатами непрямих та соціологічних досліджень.

Ці дослідження дають нам змогу зрозуміти, у яких сферах діяльності існує неформальне працевлаштування. Така форма зайнятості найбільш поширена серед службовців, чия робота не вимагає освіти (22,2%), зайнятих індивідуальною діяльністю (20,4%) і фахівців технічного профілю (14,8%).

Для докладного аналізу специфіки такої соціальної групи, як неформально зайняті, складено соціально-демографічний портрет представників цієї групи (табл. 2 і 3).

Таблиця 2

Структура зайнятості за статтю у % до осіб цієї статі

Вид зайнятості	% чол	% жінок	Загалом
1. Ніде не працюю	31,6	68,4	30,9
2. Працюю, офіційно оформлений	52,9	47,1	44,9
3. Працюю, але офіційно не оформлений	54,5	45,5	11,0
4. Працюю вдома за замовленнях (фрилансер)	27,3	72,7	2,2
5. Немає постійної роботи. Тимчасово підробляю поза домом	33,3	66,7	3,6
6. Самозайнятий, працюю на себе	54,8	45,2	6,6

Таблиця 3

Структура зайнятості за віком у % до осіб цього віку

Вид зайнятості	До 29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	Старіше 60 років
1. Ніде не працюю	18,2	8,4	5,2	9,1	59,1
2. Працюю, офіційно оформлений	21,8	26,2	20,4	22,7	8,9
3. Працюю, але офіційно не оформлений	29,6	22,2	29,6	11,1	7,4
4. Працюю вдома за замовленнях (фрилансер)	45,5	18,2	27,3	9,1	–
5. Немає постійної роботи. Тимчасово підробляю поза домом	44,4	5,6	11,1	22,2	16,7
6. Самозайнятий, працюю на себе	24,2	18,2	36,4	15,2	6,1

За даними табл. 2 і 3 можна скласти соціально-демографічний портрет людей, що мають і не мають офіційного працевлаштування. Як бачимо, у гендерній структурі обох груп велику частину займають чоловіки, тоді як жінки частіше працюють удома або зовсім не працюють. Серед жінок не працює 38,7%, а серед чоловіків значно менше – 21,8%. Відсоток офіційно оформлених також більше серед чоловіків (відповідно 53 і 39%). Але відсоток неофіційно оформлених серед чоловіків дещо вищий, ніж серед жінок (відповідно, 13,3 і 9,1%).

У цілому спостерігаємо існування проблеми гендерної нерівності у сфері працевлаштування: жінкам набагато важче знайти роботу. Відоме положення, що “безробіття має жіноче обличчя”, знаходить тут емпіричне підтвердження та кількісне визначення.

Також емпірично підтверджене положення, що молоді складніше знайти роботу, адже серед офіційно непрацевлаштованих більше молодих людей у віці до 29 років. Але це положення в цьому дослідженні уточнено тим, що серед молоді також більший відсоток неформально зайнятих. Така ситуація може бути пояснена тим, що молодим людям важче знайти офіційну роботу. Не варто так само забувати, що до цієї групи входять молоді жінки, що мають проблеми з працевлаштуванням у зв'язку з можливістю виходу в декретну відпустку.

Проблема неформальної зайнятості є найбільш нагальною для осіб зрілого віку 40–49 років. Якщо в середньому неформально зайнятих 11%, то серед осіб вказаної вікової категорії – 18,4%, хоча безробітних серед них лише 9,2%, що менше, ніж серед інших вікових груп населення.

Проблема неформальної зайнятості також є нагальною для осіб, що зайняті сільськогосподарською працею (у цьому дослідженні 75% серед них неформально зайняті). Високий відсоток (25%) неформально зайнятих серед осіб, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, серед службовців, робота яких не вимагає вищої або середньої спеціальної освіти, серед некваліфікованих працівників промислового підприємства. Слід зазначити, що серед кваліфікованих робітників лише 4% неформально зайнятих.

Для виявлення відмінностей між двома формами зайнятості (офіційної й неофіційної) використано непараметричний критерій Манна-Уїтні.

Цей метод є непараметричним аналогом однофакторного дисперсійного аналізу, він оцінює ступінь перетинання (збігу) двох рядів значень обмірюваної ознаки. Чим менше збігів, тим більше відрізняються ряди, що відповідають порівнюваним вибіркам. Критерій Манна-Уїтні представляє всі значення порівнюваних вибірок у вигляді однієї загальної послідовності упорядкованих (ранжованих) значень з наступним обчисленням середнього рангу для кожної з вибірок.

Для подальшої інтерпретації розбіжностей візьмемо лише ті ознаки, імовірність подібності яких для критерію Манна-Уїтні не перевищує 5%. Найбільші статистичні розбіжності виявлено для ознак “матеріальне становище”, “освіта” й “інтерес до політики”. Офіційно та неофіційно працюючі, таким чином, більш за все відрізняються своїм інтересом до політики, освітою та матеріальним становищем. Розглянемо докладніше ці ознаки. У табл. 4 наведено дані щодо оцінки матеріального становища респондентів залежно від форми зайнятості.

Таблиця 4

**Оцінка матеріального становища
залежності від форми зайнятості, %**

Матеріальне становище	Ніде не працюю	Працюю, офіційно оформлений	Працюю, але офіційно не оформлений	Працюю вдома на замовлення (фрилансер)	Немає постійної роботи. Тимчасово підробляю не вдома	Самозайнятий, працюю на себе	Загалом
Гарне	2,6	5,9	5,5			6,1	4,4
Вище за середнє	7,7	12,6	1,8	45,5		15,2	10,3
Середнє	50,3	64,4	60,0	54,5	25,0	60,6	57,9
Нижче від середнього	31,0	15,8	27,3		62,5	18,2	23,2
Погане	8,4	1,4	5,5		12,5		4,2

Хоча велика частина як офіційно зайнятих, так і неофіційно зайнятих респондентів, оцінюють своє матеріальне становище як “середнє”, але вже як “нижче від середнього” оцінюють 27,3% неофіційно зайнятих і 15,8% офіційно зайнятих. Своє матеріальне становище як “погане” оцінюють у три рази більше людей, неформально зайнятих, порівняно з формально зайнятими. Таким чином, ми бачимо, що матеріальне становище неформально зайнятих істотно гірше, ніж зайнятих офіційно.

Окремого розгляду потребують такі категорії неформально зайнятих, як: самозайняті люди, а також фрилансери. Самозайняті – це, найчастіше, малі підприємці, які мають матеріальне становище вище за середній рівень. Найбільший відсоток (13,8%) самозайнятих серед осіб зрілого віку – 40–49 років. Відмітним є й те, що своє матеріальне становище оцінюють як “вище за середнє” 45,5% фрилансерів. Це, скоріше, заповзятливі молоді люди, що самі організують свою зайнятість. Вони являють собою специфічну групу людей, які працюють без офіційного оформлення. До неї належать в основному молоді люди з високим рівнем творчих або аналітичних здібностей, що вміють застосувати їх на практиці. Така форма зайнятості не вимагає стажу, офіційного оформлення та інших формальностей. Вона вважається зручною для частини молоді, що не бажає зв’язувати себе з формальними організаціями. Хоча, за матеріалами нашого дослідження, у Запоріжжі фрилансерів лише 2% від загальної кількості дорослого населення, серед молоді цей відсоток становить у два рази вище – 4,4%. Ймовірно, у майбутньому ця форма буде поширюватися, особливо серед молоді, адже вона тісно пов’язана з інформаційними технологіями. За кордоном відсоток фрилансерів значно більший, ніж в Україні.

Отже, не всі категорії неформально зайнятих можна вважати депресивними групами населення.

При порівнянні рівня освіти соціальних груп формально й неформально зайнятих виявлено розбіжність у кількості людей з вищою освітою. Так, серед офіційно працюючих кількість осіб з вищою освітою становить 44,4%, тоді як серед працюючих без офіційного працевлаштування таких лише 27,3%. Імовірно, існує комплекс причин цього поділу. З одного боку, на ринку праці більший попит на співробітників з вищою освітою, ніж на працівників без вищої освіти. Доступність вищої освіти, збільшення кількості людей з вищою освітою підвищили рівень вимог до працівників, навіть тоді, коли виконання обов’язків за посадою не вимагає наявності вищої освіти. Так, роботодавці заявляють, що вища освіта є бажаною для продавців, охоронців, барменів, а також для робочих посад. З іншого боку, вища освіта підвищує рівень юридичної культури, сприяє більш детальному розумінню регулювання трудових відносин, негативних наслідків неофіційного працевлаштування.

Третьою ознакою, за якою спостерігається значуща статистична розбіжність, є рівень політичного інтересу цих двох груп. Люди, що не мають

офіційного працевлаштування, мають нижчий рівень інтересу до політичних подій, ніж офіційно зайняті. Лише 20,4% на запитання про те, чи цікавляться вони політикою, відповіли “намагаюся постійно бути в курсі політичних подій”, тоді як інші виявляють ситуативний інтерес (40,7%) або зовсім не виявляють інтересу до політики (37,0%). Інша ситуація серед офіційно оформлених, активний інтерес до політичних подій виявляють 34,1%, ситуативний – 39,9%, аполітичними є 23,3%.

Інтерес до політичних подій часто пов'язаний не тільки із цікавістю, бажанням завжди бути в курсі того, що відбувається, а й з особистою відповідальністю за долю країни. Освіта, статок, соціальна активність (інтерес до політики) і професійна належність є факторами соціальної стратифікації. Чим вищі ці показники, тим вищий соціальний статус.

Звичайно, неможливо вважати, що для отримання гарної роботи слід цікавитися політикою. Тут справа в іншому. Інтерес до політики – це емпіричний індикатор рівня включеності людини в соціальній простір. Зайнятість та інтерес до політики – це якості одного порядку, які відображають кращу адаптованість людини до соціуму й більш активне включення її в структуру соціальних процесів.

Одним із важливих аспектів проблематики неформальної зайнятості є виявлення причин цього явища. Загальноприйнятою точкою зору щодо причин неформальної зайнятості є високі податки. Це дослідження емпірично підтвердило таку думку та визначило кількісні параметри щодо ступеня поширення цієї думки в громадській свідомості. Звернемось до даних дослідження: 54% респондентів вказали причиною неформальної зайнятості “високі податки”; 43,2% – “нестачу робочих місць, безробіття”; 29,5% – “наявність тіньової економіки”; 29,3% – “слабкий контроль держави, контролюючих органів”; 27,9% – “недосконалість законів про працю”; 12,9% – “слабкі профспілки”; 10,8% – “переваги в конкуренції при неофіційному наймі”; 8,6% – “особливості психології, ментальності працівників”; 7,6% – “особливості психології, ментальності роботодавців”.

Висновки. У нашій країні багато зроблено в інституціональному облаштуванні ринку праці. Сформовано законодавство про зайнятість населення, створено інфраструктуру сприяння зайнятості, діють системи професійної орієнтації та професійного навчання безробітних, упроваджено соціальне страхування на випадок безробіття, частка управлінських функцій у сфері зайнятості й соціального захисту безробітних передана від держави до соціальних партнерів. Але поширення таких негативних процесів, як великі масштаби нелегальної праці, катастрофічно низький розмір заробітної плати, пасивність частини незайнятих громадян у пошуках роботи, випадки порушення роботодавцями правил прийому на роботу та звільнення свідчать про необхідність удосконалення інституційного забезпечення ринку праці. Загалом можна сказати, що важливою причиною неформальної зайнятості є її інституалізований, узвичаєний характер.

Спираючись на емпіричне дослідження населення міста, визначено громадську думку щодо причин неформальної зайнятості, найважливішими з яких є високі податки, нестача робочих місць, наявність тіньової економіки, слабкий контроль з боку держави. Загальна частка людей, що не мають офіційного місця роботи, становить 23% працездатних мешканців міста. Працюють, але офіційно не оформлені 11%. Для виявлення відмінностей між офіційною й неофіційною формами зайнятості був використаний непараметричний критерій Манна-Уїтні. Виявлено, що офіційно й неофіційно працевлаштовані найбільше відрізняються своїм інтересом до політики, освітою й матеріальним становищем. Більшу політичну активність виявляють люди, офіційно пов'язані з роботодавцями, серед них більше освічених, для них важливі соціальні гарантії, надані з боку держави. Водночас люди, які працюють неофіційно, не мають інтересу до політики, їхнє працевлаштування більшою мірою залежить від них самих, ніж від умов, наданих державою.

Список використаної літератури

1. Харт К. Возможности неформальных доходов и занятость в городах Ганы / К. Харт // Неформальная экономика. Россия и мир / [под ред. Т. Шанина]. – М. : Логос, 1999. – С. 532–536.
2. Барсукова С.Ю. Неформальная экономика : курс лекций : учеб. пособ. / С.Ю. Барсукова ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2009. – 354 с.
3. Ангелко І. Тіньова діяльність як джерело доходу: основні форми вияву / І. Ангелко // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2 (27). – С. 108–115.
4. Заславская Т.И. Социальные механизмы трансформации неправовых практик / Т.И. Заславская, М.А. Шабанова // Общественные науки и современность. – 2001. – № 5. – С. 5–24.
5. Варшавская Е.Я. Гибкость занятости: зарубежный опыт и российская практика / Е.Я. Варшавская. – Кемерово, 2009. – 255 с.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013

Зубенко О.А. Эмпирическое исследование социальных аспектов и причин неофициальной занятости (на примере Запорожья)

На материалах эмпирического исследования в Запорожье анализируются социальные аспекты неофициальной занятости. В частности, представлена оценка материального положения в зависимости от формы занятости, анализируется структура неформально занятых по полу, возрасту и образованию. Приводится общественное мнение относительно причин неформальной занятости.

Ключевые слова: *сфера занятости, неофициальная занятость, причины неофициальной занятости, структура неформально занятых, эмпирическое исследование, социологическое исследование.*

Zubenko O.A. Empirical Study Social Aspect And Reasons To Unofficial Employment (On Example Zaporozhie)

On material of the empirical study in Zaporozhie are analysed social aspects unofficial employment. In particular estimation of the material position is given depending on the forms of employment, is analysed structure informal occupied for sex, age and education. Happens to the public thought for reasons to informal employment.

Key words: *the sphere to employment, unofficial employment, the reasons unofficial employment, the structure informal occupied, the empirical study, the sociological study.*